

Venkov jako text: diskurz o venkovu a jeho analýza

Pavel Pospěch, ÚZEI Brno

Struktura prezentace

- I. Kulturní obrat ve studiu venkova
- II. Kulturní analýza venkova
- III. Proč studovat expertní diskurz venkova v ČR?
- IV. Metodologie
- V. Analýza I: expertní diskurz 1985-1989
- VI. Analýza II: expertní diskurz 1990-1999

Kulturní obrat ve studiu venkova: inspirace

- **Kulturní obrat v sociálních vědách**

- Alexander (2003)
- Silný program v kulturní sociologii: kultura jako vysvětlující faktor

- **Teorie sociálních reprezentací**

- Emile Durkheim: kolektivní reprezentace
- Serge Moscovici (1961): teorie sociálních reprezentací

- **Studium diskurzu**

- Diskurz = způsob ukotvení reality v jazyce; „pozadí každé promluvy, která jej nutně opakuje“
- Foucault: archeologie vědění (1972); Fairclough – critical discourse analysis

Kulturní obrat ve studiu venkova

- **Venkov jako sociální reprezentace**

- Mormont (1990): venkov jako souhrn sociálně produkováných významů; kulturní kategorie myšlení
- Halfacree (1993):
 - Deskriptivní definice venkova
 - Sociokulturní definice venkova
 - **Sociální reprezentace venkova**
- Hodnoty, významy, ideologie
- Mohou působit nezávisle na „skutečném venkovu“ a mají na něj reálné dopady

Kulturní obrat ve studiu venkova

- **Diskurz venkova**

- Jones (1995)

- Laický diskurz, populární diskurz, profesionální diskurz, akademický diskurz
 - „mnoho našich představ o venkovu je založeno na mýtech, spíše než na empirickém pozorování (...) znepokojivým faktem je, že tato mytologia je živa sama ze sebe, s minimálním odkazem k původní realitě“

- Frouws (1998)

- Agrorurální diskurz, utilitaristický diskurz, hedonistický diskurz

- Duenckmann (2010)

- Idylický, reformní, anti-konzervační pohled na venkov

Kulturální analýza venkova

- **Woodward: „Deprivation“ and „the rural“: an investigation into contradictory discourses (1996)**
 - „**zaostalý venkov**“ jako mentální nastavení decizní sféry („jaká je síť hromadné dopravy? Nedostatečná? To znamená, že venkov je zaostalý“ ALE: využíval by někdo hromadnou dopravu?)
 - **Idealizace** venkova zakrývá jeho skutečnou **chudobu** (idylické obrazy, „tradiční materiály“ zakrývají obraz chudoby a „nekvalitní materiály“)

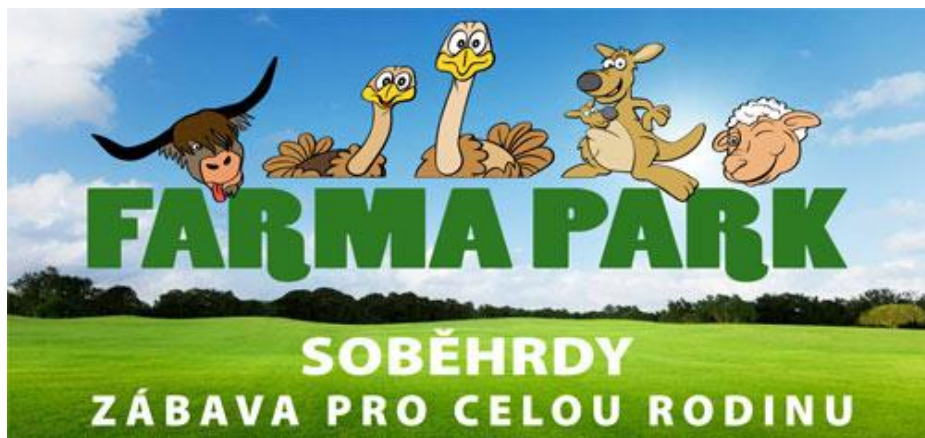
Kulturální analýza venkova

- **Gray: The CAP and the re-invention of the rural in the European Community (2000)**
 - II. Fáze CAP (80.léta): venkov definován skrze zemědělství
 - III. Fáze CAP (1988): kategorizace venkova (příměstský, odlehlý, marginální); každá kategorie má svůj hlavní „**problém**“
 - CAP = obraz venkova se změnil z vágního, neurčitého a národně specifického na **objektivizovanou, obecnou kategorii**, která vykazuje podobné „problémy“ na celoevropské úrovni

Kulturální analýza venkova

- **Bell (2006): Variations on the rural idyll**
 - **Rurální idyla** jako reprezentace
 - Pastoral farmscapes (malebná krajina, „opravdová práce“ v zemědělství)
 - Natural wildscapes (romantická, nezkažená příroda, kterou je třeba chránit)
 - Sporting adventurescapes (zážitek: od turistiky a venkovských pikniků k adrenalinovým sportům a „outdoorovým aktivitám“)

Proč zkoumat diskurz venkova v ČR?

Farmářské trhy

Proč zkoumat diskurz venkova v ČR?

- 1989: společenská proměna a transformace
- **Úpadek hegemonního diskurzu**

Proč zkoumat diskurz venkova v ČR?

- **Restrukturalizace venkova** (Marsden et al. 1990)
- **Postproduktivistický přechod** (Cloke, Goodwin 1992)
- V ČSFR/ČR
 - Prudký útlum zemědělské výroby a zaměstnanosti v zemědělství (Spěšná et al. 2009)
 - Posílení rezidenční a rekreační funkce venkova (Hruška & Konečný 2011)
- Venkov otevřený pro nové reprezentace/diskurzy/významy – **jaké?**

Proč zkoumat diskurz venkova v ČR?

- Venkov je chudý a zaostalý, potřebuje ochranu (Bell, 2007: „**Politics of defense**“)
- Sebenaplnující se proroctví?
- **Proč podporovat venkov z veřejných zdrojů?**

Metodologie

- **Otázky:**

- Jak se utváří obraz venkova v odborném diskurzu?
- Jaké hodnoty se s venkovem spojují?
- Co přichází na místo zemědělství jako legitimizující faktor pro podporu venkova?
- Jak je venkov konceptualizován jako „problém“, který vyžaduje společenskou pozornost?

Metodologie

- Analýza dokumentů, obsahová analýza, analýza diskurzu
- Opakující se motivy v diskurzu = **Rámce** (Goffman 1974)
- Analýza mediálních rámců (Entman 1993)

Metodologie

- Data: kde hledat odpovědi?
 - „**expertní diskurz**“
 - Texty: akademické, odborné, politické, lobbyistické, odborné
 - Nerozlišenost, institucionální a personální překryvy
 - Oprávnění – legitimita mluvčích
 - Texty
 - Klíčové slovo „venkov“, „vesnice“, „rurální“ atd.
 - Vyloučeny marginální dokumenty (Technické návody, kartografické dokumenty atd.)
 - Zdroje
 - Knihovna Antonína Švehly
 - Národní knihovna
 - Další zdroje

Expertní diskurz venkova 1985-1989

- **Metodologické problémy**

- Dostupnost zdrojů (zdroje mimo knihovny)
- Ideologické zkreslení (konzistence vs. Alternativní zdroje)
- Klíčové slovo „venkov“ (citlivost vůči kontextu)

Typ	Název zdroje	Publikován od	Publikován do	K
D	Aktuální sociologické otázky rozvoje venkova a města	1985		D
D	Vliv sídelní diferenciacie na zemědělské obyvatelstvo a na další rozvoj zemědělské výroby	1986		D
D	Dosavadní vývoj a tendence rozvoje sídel v ČSSR : studie - s přihlédnutím k vývoji v zahraničí.	1986		D
D	Socialistický způsob života jako sociální realita (pracovní texty sympozia III.)	1986		D
D	Socialistická kultura v procesu sbližování města a venkova	1987		D
D	Problémy rozvoje venkovského osídlení, malých a středně velkých měst Československa a jejich demografické struktury : sborník seminář	1987		D
D	Socialistický způsob života jako sociální realita (pracovní texty sympozia IV.)	1988		D
D	Hlavní faktory aktivizace lidského činitele v procesu formování socialistického životního způsobu v zemědělství a na venkově	1988		D
D	Přeměny venkova : (venkov našeho věku)	1989		D
P	Demografie	1985	1999	P
P	Ekonomika poľnohospodárstva	1985	1989	P
P	Hospodářský zpravodaj	1985	1989	P
P	Plánované hospodářství: politickoekonomický časopis	1985	1989	P
P	Náš chov	1985	1999	P
P	Řízení vědeckotechnického rozvoje v zemědělství	1985	1989	P
P	Sborník ÚVTIZ. Sociologie zemědělství	1985	1992	P
P	Územní plánování a urbanismus	1985	1999	P
P	Vinařský obzor	1985	1999	P
P	Zemědělská ekonomika	1985	1999	P
P	Sociologický časopis	1985	1999	P

Expertní diskurz venkova 1985-1989

- **Venkov a město: „Sbližování měst a venkova“**

- Marx a Lenin „prokázali, že **sblížení města a venkova** se stává neoddělitelnou součástí předpokladu všestranného rozvoje člověka, což je hlavní programový cíl komunistické společnosti“ (1985)
- „Socialistická společnost usiluje zásadně o vytváření **stejných životních podmínek** pro všechny pracující, ať již bydlí ve městě, či na venkově. I když se dosud nepodařilo **vyrovnat rozdíly** na všech úsecích, zůstává to programovým záměrem strany a společnosti“ (1988)
- Dosáhnout „**vyrovnaného a vyváženého** vývoje životních podmínek mezi vesnicí a městem“ (1988)

Expertní diskurz venkova 1985-1989

- **Venkov a město: „Sbližování měst a venkova“**

- B.Blažek (1995, 1998) - „Chvástivé vyrovnávání rozdílů“: „Český venkov by také mohl být definován jako to území, které bylo v minulém režimu určeno k **likvidaci**. Vždyť co jiného totiž znamenalo heslo o sbližování města a vesnice? Jistě ne to, že se má město svou podobou přiblížit vesnici“
- „**stabilizace venkova**“ (1988, 1989)
- „zastavit pozvolné kulturně sociální rozložení venkovských společenství“ (1985)

Expertní diskurz venkova 1985-1989

- **Venkov a zemědělství**

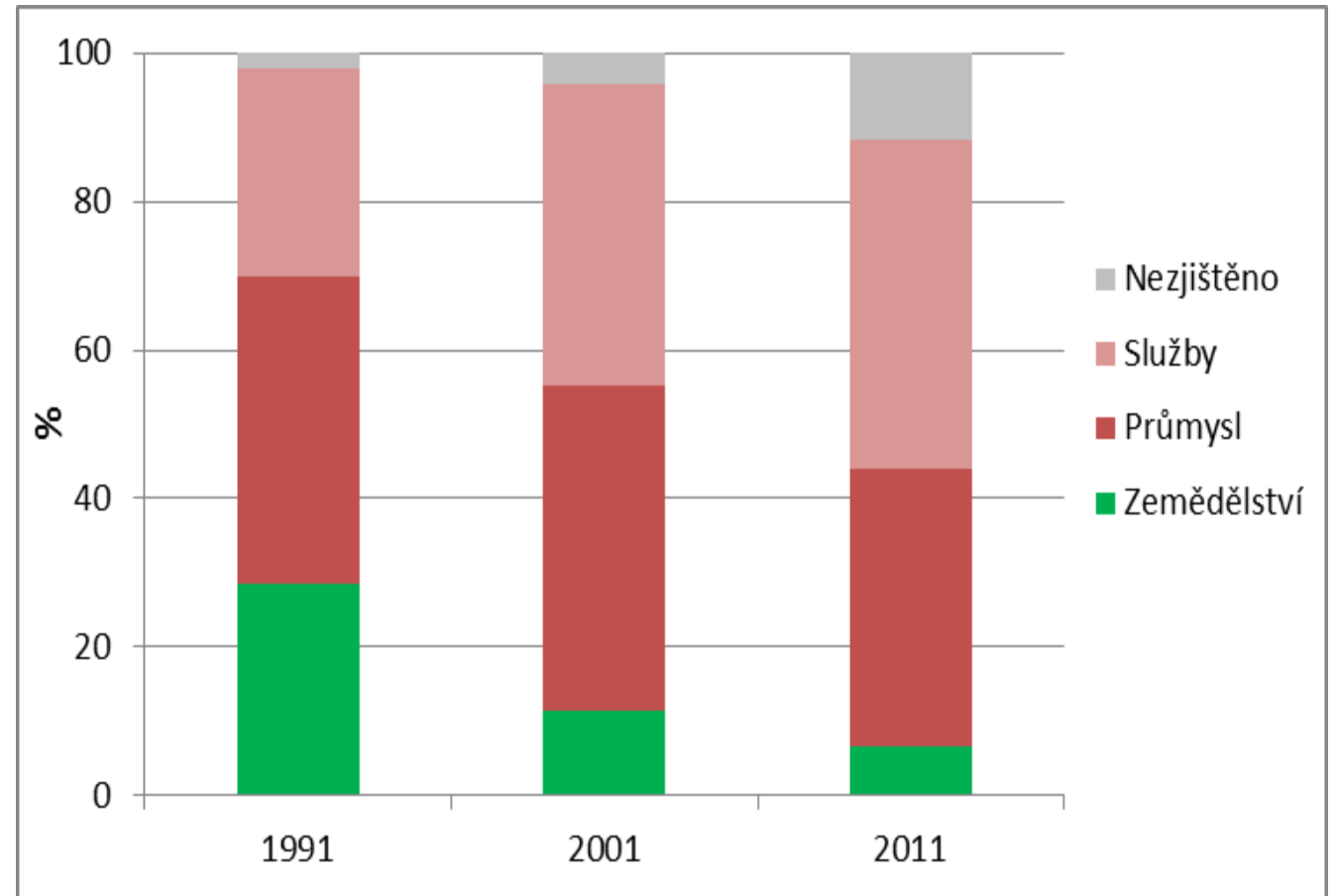
- „Pokračující migrace, zejména z nejmenších venkovských obcí, má negativní důsledky pro **rozvoj zemědělské výroby**“ (1989)
- „Rozhodujícím faktorem dalšího rozvoje venkovských sídel je **zemědělská výroba**, která představuje základní prvek ekonomické struktury venkovských obcí“ (1989)
- „stabilizaci venkovského obyvatelstva, a to všude tam, kde to **záměry zemědělské výroby** vyžadují“ (1988)

Expertní diskurz venkova 1985-1989

- **Venkov a jeho funkce, úkoly a požadavky na něj**
 - „řešit velké politické, ekonomické a sociální **úkoly vesnice**“ (1985)
 - „zastavit pozvolné kulturně sociální rozložení venkovských společenství a přidělit jim **nové závažné úkoly**“ (1985)
 - „Ukázal, že na venkovský prostor jsou kladeny v podstatě dvě skupiny **celospolečenských požadavků** – požadavky sledující jeho hospodářské využití a požadavky sledující jeho využití jako životního prostředí“ (1988)
 - „K postupnému zániku by mělo docházet pouze u obcí, které ztratily svou **výrobní či jinou funkci** a nemají ani podmínky pro **funkci rekreační**“ (1988)

1989: Osiření venkova

- Úpadek zemědělské výroby
- Diskurzivní „**osiření**“
- Hledání významu
- Hledání legitimacy

Typ	Název zdroje	Publikován od
D	Program obnovy vesnice	1991
D	Sociológia poľnohospodárstva a vidieka	1992
D	Program obnovy vesnice : Kulturně společenská část	1992
D	Obnova venkova	1992
D	Program obnovy vesnice : Metodická publikace	1993
D	Program obnovy vesnice	1994
D	Obnova vesnice	1994
D	Pestří a zelení	1994
D	Podnikatelské klima na venkově : průzkum a interpretace výsledků z oblasti občanské a technické vybavenosti jako předpokladu pro rozvoj podnikatelských aktivit na venkově	1995
D	Co je venkov? : Program obnovy venkova. Seminář	1995
D	Vesnice: od problémů ke společenství	1995
D	Postavení zemědělství v politice rozvoje venkova	1996
D	Plánování venkovské krajiny	1996
D	Hodnocení území z pozice agrární regionální politiky a rozvoje venkova	1996
D	Sdružování venkovských obcí v přirozených spádových územích	1997
D	Interaktivní metody pro Školu obnovy venkova : Část 1. Případové studie	1997
D	Venkovská turistika a agroturistika	1997
D	Venkov v parlamentu III. - 1997 : sborník ze setkání s vládními organizacemi zaměřenými na rozvoj venkova : 27. listopadu 1997 /	1997
D	Sociologie venkova a zemědělství : Úvod do problematiky	1997
D	Sociologie venkova a zemědělství	1997
D	Problémy a výhledy českého venkova : Statě z let 1990-1997	1997
D	Obnova vesnice - k cíli vede mnoho cest	1997
D	Český venkov na přelomu tisíciletí : Příspěvky ze semináře	1997
D	Program obnovy venkova	1998
D	Evropská komise - nové návrhy k rozvoji venkova	1998
D	Venkov a urbanismus	1998
D	Sociologie venkova a zemědělství	1998
D	Venkov, města, média	1998
D	Příroda venkova	1999
D	Program SAPARD	1999
D	Poziční dokument České republiky : Ke kapitole 7 - zemědělství	1999
D	Nový finanční rámec EU pro podpory usměrňující rozvoj venkova od roku	1999

Typ	Název zdroje	Publikován od	Publikován do
P	Demografie	1985	1999
P	Ekonomika poľnohospodárstva	1985	1989
P	Náš chov	1985	1999
P	Sborník ÚVTIZ. Sociologie zemědělství	1985	1992
P	Územní plánování a urbanismus	1985	1999
P	Vinařský obzor	1985	1999
P	Zemědělská ekonomika	1985	1999
P	Sociologický časopis	1985	1999
P	Venkov	1990	1992
P	Moderní obec : měsíčník pro komunální politiku a regionální rozvoj	1995	1999
P	Agrospoj	1995	1999
P	Agrární noviny	1998	1999
P	BIO: měsíčník pro trvale udržitelný život	1995	1999
P	Bionoviny	1995	1999
P	Farmář	1995	1999
P	Obec a finance	1995	1999
P	Ochrana přírody	1995	1999
P	Urbanismus a územní rozvoj	1995	1999
P	Veřejná správa	1995	1999
P	Zemědělec	1995	1999
P	Zemědělské listy	1995	1999
P	Zemědělský týdeník	1995	1999
P	Nový venkov : Agromagazín	1997	1999

Expertní diskurz venkova 1990-1999

- **Metodologické problémy**

- Úplnost pokrytí
- Technologický vývoj a digitalizace
- Kdo je oprávněným tvůrcem diskurzu (institucionální pozadí)

Expertní diskurz venkova 1990-1999

- **Rámec „problémů“ a potřeb**

- „tendenci k **upadání** venkovských obcí“ (1995)
- nedostatek pracovních příležitostí, nižší mzdy, klesající životní úroveň, úpadek dopravní infrastruktury a dostupnosti a snižující se úroveň zapojení do dobrovolných organizací a spolků na venkově (1999)
- Obava z **vylidnění**: varování před „**urálním exodem**“ (1998)
- „Tento proces (vylidňování) **nelze zvrátit bez podpory státu** (...) Podle řady zahraničních expertů (...), kteří se podílejí na přípravě zemědělské politiky ČR, je finanční účast státu na rozvoji venkova **nezbytná**“ (1997)

Expertní diskurz venkova 1990-1999

- **Rámec „problémů“ a potřeb**

- „Tato situace nevypadá nadějně ve vztahu k potřebám dalšího rozvoje venkova. Je proto potřeba zatraktivnit život na venkově prostřednictvím zvýšení kvality života“ (1998)
- „Venkov se také dosud nestal předmětem **cílevědomé hospodářské vládní politiky**. Důvodů tohoto stavu by bylo možné najít mnoho. Jeden je však základní. Je jím naprostá absence vědomí **významu venkova v naší společnosti**. (...) Je k tomu nutná celospolečenská diskuse o tom, **odkud kam náš venkov jde, co od něj společnost očekává** a co pro něj společnost musí udělat“ (1995)

Expertní diskurz venkova 1990-1999

- **Rámec „problémů“ a potřeb**

- „(1) Jaký máme důvod pro to, abychom se zabývali venkovem – je to **hrozba** vylidnění či jiná **hrozba**? (2) Pokud něco hrozí, co s tím můžeme **dělat** – nevnučujeme venkovanům něco, co sami nechtějí? (3) Když **zemědělství** stále ustupuje, má se problematikou venkova zabývat rezort zemědělství?“ (MZe, 1998)

Expertní diskurz venkova 1990-1999

- **Obnova venkova**

- „Snad žádná jiná sféra našeho společného života nebyla totalitním režimem důsledněji pronásledována než venkov a v jeho rámci pak jeho duchovní a intelektuální elity (...) Naším tragickým společným rysem je, že venkov v našich zemích **přežil „holocaust“**“ (1995)
- „V průběhu několika, hlavně poválečných desetiletí, došlo k výrazné změně ve struktuře venkovských sídel. Až na několik světlých výjimek se jedná o **změny k horšímu** (...) Uspěchaná, často nedomyšlená nebo ideologií ovlivněná rozhodnutí umožňují měnit po staletí s citem utvářenou, harmonickou podobu vesnic“ (1999)

Expertní diskurz venkova 1990-1999

- **Obnova venkova**

- Důsledek „**jednostranného**, na techniku a utilitu orientovaného vývoje (který vedl) k proměně tradiční venkovské krajiny v **jednouúčelový** výrobní prostor“ (1995)
- „minulé **chyby** (...) nelze jednoduše a rychle **napravit**“ (1997)

Expertní diskurz venkova 1990-1999

- **Obnova venkova**

- *Dorferneuerung*
- Spolek pro obnovu venkova (1993)
- Program obnovy vesnice (MZe, 1991; 1994)
 - Cíl: „postupná rehabilitace venkova“ (1999)
 - „obnovovat a udržovat vztah občanů k obci, k její přírodě, k půdě, k rodnému domu a kraji; zachovávat a posilovat vzájemnou pospolitost, místní tradice a vědomí vesnického společenství; podporovat růst oprávněného sebevědomí venkovanů, jejich aktivitu a vůli podílet se na vývoji své vesnice“ (1995)
- Program obnovy venkova (MMR, 1998)
 - Schválením vláda „jednoznačně deklarovala politickou vůli dbát o rozvoj venkova“ (1999)

Expertní diskurz venkova 1990-1999

- **Obnova venkova**

- „Rurální renesance“ (1998), „rehabilitace venkova“ (1999)
- „Venkov bude procházet obtížným obdobím a bude se v podstatě **navracet k normálnímu stavu**. Tím rozumím život v souladu s krajinou, přírodou a podle svých možností“ (1999)
- Strukturální pochybení vs. Kulturní náprava

Expertní diskurz venkova 1990-1999

- **Obnova venkova**

- B.Blažek: Školy obnovy venkova (1997)
- „venkov nepotřebuje být **centrálně proorganizován** a shora řízen a školen – to se mu dostávalo posledních 40 let a právě to ho morálně nejvíc zdevastovalo“ (1997)
- Bottom-up přístup, důraz na to, aby venkovská komunita ve společné diskusi rozhodovala o společných problémech
- Anticipace LEADER?

Expertní diskurz venkova 1990-1999

- **Nové funkce a úkoly**

- „**Úlohou venkova** i nadále zůstává zejména výroba potravin a dalších technických plodin“ (1995)
- „Tvorbu nových pracovních míst není nutno vždy spojovat s **výrobní funkcí území**, naopak celá řada pracovních míst může vzniknout s **jinými funkcemi území**, např. rekreační funkcí, která vyžaduje rozvoj infrastruktury a tedy nabízí pracovní místa v terciární sféře, ekologickou funkcí, ochranou krajiny, atd.“ (1996)
- „Přínos venkova nesený jeho **mimoekonomickými funkcemi** nelze vyčíslit (...) Odtud nemáme daleko k přehodnocení sociální role venkova v rámci globální společnosti, a to ve směru k uznání jeho „environmentální **globální mise**““ (1998)

Expertní diskurz venkova 1990-1999

- **Nové funkce a úkoly**

- „Venkovský prostor (...) představuje prostor, ve kterém harmonické soužití zemědělského a nezemědělského obyvatelstva ve venkovském prostoru může zajišťovat jeho funkčnost. Jedině tak může venkov **plnit svoje ekologické, zásobovací, rekreační a další funkce**“ (1997)
- „Venkov v tomto rámci nabývá **novou sociální hodnotu a roli** (...) musíme odmítnout defetistická stanoviska (vyjadřovaná i v politické oblasti), že venkov se nedá **zachránit**“ (1998)
- „Neoddiskutovatelná potřeba návratu venkovských sídel k jejich **původní funkci**“ (1999)

Expertní diskurz venkova 1990-1999

- **Kulturní funkce venkova**

- „Hlubší dimenze ohrožení venkova (...) má ryze kulturní povahu – je na venkově ohroženo něco bytostně důležitého, **elementární hodnoty** působící příznivě na lidskou a sociální identitu, **neomezující se tudíž na venkovskou společnost**, ale rozšiřující se na soudobou evropoamerickou civilizaci a globální společnost?“ (1998)
- **Rurální kultura** dokáže „omezit agresivní individualismus“ (1995)
- „**Řád**, jehož nositeli jsou městští obyvatelé, je tedy **radikálně jiný** než řád nesený venkovskými obyvateli“ (1995)

Expertní diskurz venkova 1990-1999

- **Kulturní funkce venkova**

- „Venkovský prostor a **rustální kultura** nabízejí více než jen návrat, nabízejí prostor k **transformaci** lineárního růstového modelu do modelu cyklického“ (1998)
- „Odlišná kvalita venkovského života (spočívající na jiných sociálních hodnotách a životním stylu) je jednou z více možných alternací k **nedostatkům soudobé civilizace**, k jejím neočekávaným důsledkům“ (1998)
- „prostředí pro tvorbu některých tradic a kulturních hodnot, které ve větších aglomeracích často **postrádáme**“ (1999)
- Venkov „**zdrojem obnovy** naší civilizace“ a „**protiváhou** technologické abstrakce“ (1995)

2000: konec sledovaného období

- 1998: zahájení **přístupových jednání pro vstup do EU**
- Harmonizace práva a politik ve vztahu k venkovu
- 2000: předvstupní program SAPARD
- **Nová hegemonní formace** v diskurzu

Závěry

- „Nicméně venkov se **neobejde** bez **promyšlené koncepce politiky rozvoje venkova** s propracovanými zásadami obecní samosprávy, přesným rozdělením pravomocí a odpovědnosti mezi orgány státní správy a samosprávy a důsledné legislativy.“ (1997)

Závěry

- 1985-1989
 - **Sbližování města a venkova**
 - Venkov ukotven k **zemědělství**
 - **Funkcionální** přístup k venkovu (Parsons: askripce – výkon)
- 1990-1999
 - „**Politics of defense**“ – ale proč? Legitimita?
 - **Nový funkcionalismus** (rekreace, ekologie, sport, výroba „dědictví“)
 - Venkov jako **alternativa**
 - Proti minulosti = **obnova venkova** (co má být obnoveno?)
 - Proti současnosti = proti urbánnímu kapitalismu (**venkovská kultura**)

Venkov jako text: diskurz o venkovu a jeho analýza

Pavel Pospěch

pospech@fss.muni.cz